

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2019 | 4. SZÁM
LXI. ÉVFOLYAM

B. Halász Éva

A decima et nona az Anjou- és a Zsigmond-korban

Lakatos Bálint

Követek és követségek a Jagelló-korban

Baros-Gyimóthy Eszter

*Özvegy nők és új családjaik egy 18. századi
gömöri mezővárosban*

Erdélyi Gabriella

Esterházy Miklós mint családfő

Deák Ágnes

*Kísérlet a hivatali nyelvhasználat szabályozására
Magyarországon 1865-ben*

Andreas Schmidt-Schweizer

A magyar–német államközi kulturális kapcsolatok (1949–1989)

*A trianoni béke a magyar, román és szlovák
történeti gondolkodásban*

TARTALOMJEGYZÉK

LXI. évfolyam, 2019. 4. szám

TANULMÁNYOK

- B. Halász Éva** · A *decima et nona* az Anjou- és a Zsigmond-korban 571
- Lakatos Bálint** · A király diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526) 593
- Mikó Gábor** · Oláh Miklós formuláskönyve. Bevezető tanulmány egy készülő kiadáshoz 617
- Baros-Gyimóthy Eszter Márta** · Özvegy nők és új családjaik egy 18. századi gömöri mezővárosban 633
- Erdélyi Gabriella** · Esterházy Miklós mint családfő: utódlás és érzelmek egy 17. századi arisztokrata dinasztiában és mozaikcsaládban 657
- Deák Ágnes** · Kísérlet a hivatali nyelvhasználat szabályozására Magyarországon 1865-ben 681
- Andreas Schmidt-Schweizer** · A hidegháború és a német kérdés ütközőzónájában. A Magyar Népköztársaság és a két német állam közti kulturális kapcsolatok (1949–1989) 703
- Zahorán Csaba** · „Addig a békesség, míg szomszéd akarja” Trianon és a magyar-szomszéd viszony napjainkban 731
- Marius Diaconescu** · A „teljes nemzeti szabadság” az 1918. december elsejei gyulafehérvári határozatban 745
- Ondrej Ficeri** · Vállalni a felelősséget Trianonért 763
- Romsics Gergely – Zahorán Csaba** · Útkereső történések. Megjegyzések egy lezáratlan eszmecsere naplójára 777

KÍSÉRLET A HIVATALI NYELVHASZNÁLAT SZABÁLYOZÁSÁRA MAGYARORSZÁGON 1865-BEN

DEÁK ÁGNES

AN ATTEMPT TO REGULATE OFFICIAL LANGUAGE USE IN HUNGARY IN 1865

Francis Joseph I tried to learn the lessons from the national struggles of 1848/49 and from the failures of the nationality policies pursued by the Viennese government in Hungary. Between 1860 and 1867 he repeatedly ordered the Hungarian government politicians to elaborate a nationality act regulating language use in bureaucracy and education. The paper explores the features of the draft regulation prepared in the spring of 1865, as well as the sharp political conflict that it generated between the Hungarian chancellor and lieutenant.

Keywords: Schmerling-provisorium, official language use, nationality act

I. Ferenc József a Magyarországon, 1848–1849-ben kiéleződő nemzetiségi küzdelmekből és a neoabszolutista kormányzat nemzetiségpolitikai kudarcaiból igyekezett levonni a tanulságokat – legalábbis a birodalom keleti tartományjaiban (Magyarország, Erdély, Galícia).¹ Az alkotmányos viszonyok részleges helyreállítását követően, az 1860-as évtizedben számos kezdeményezést tett a hivatali és oktatási nyelvhasználat körüli konfliktusok rendezésére. Magyarországot illetően több uralkodói határozat is született az évtized első felében.²

Deák Ágnes, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Modernkori Magyar Történeti Tanszék.

- ¹ A birodalmi kormányzat általános nemzetiségpolitikai elveiről összefoglalóan lásd: Deák Ágnes: Az 1868-as nemzetiségi törvény ausztriai előzményei. *Magyar Kisebbség* 14 (2009) 1–2. sz. 17–37. Összehasonlító európai körképre lásd Nagy Noémi: *A hatalom nyelve – a nyelv hatalma. Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében*. Pécs, 2015. [PhD disszertáció.]
- ² Összefoglalóan lásd Stefan Malfèr: „Empfangen, nicht verstanden”. Überlegungen zur Nationalitätenfrage und zu einem Nationalitätengesetz für Ungarn in der Zeit des Provisoriums. In: *Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára/Verbürgerlichung in Mitteleuropa. Festschrift für Péter Hanák zum 70. Geburtstag*. Szerk. Somogyi Éva. Bp., 1991. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 8) 169–180.

Hivatali nyelvhasználati szabályok az 1860-as évek első felében

Az októberi diplomához csatolt, Vay Miklós báró magyar kancellárhoz intézett egyik uralkodói kabineti irat a magyar nyelvet újra hivatalos, azaz a közigazgatási és bírói hatóságok (beleértve ebbe valamennyi törvényhatóságot, azaz a megyéket és a szabad királyi városokat is) belső ügykezelési nyelvvé és az egymás közötti érintkezésük nyelvvé nyilvánította. Ugyanakkor előírta, hogy a városok és falvak belső igazgatásukban, oktatási és egyházi intézményeikben saját helyi többségi nyelvüket használhatják, azon a nyelven fordulhatnak a közigazgatási és bírói hatóságokhoz, amelyek kötelesek a közvetlenül a községekhez intézett hivatalos irataikban szintén azt a nyelvet használni. A megyei, városi és községi gyűlésekben a tagok felszólalhatnak az országban beszélt nyelvek bármelyikén, s beadványokat is intézhetnek e hatóságokhoz, melyek az azokra született határozatokat a beadvány nyelvén kötelesek kiszolgáltatni. A pesti egyetemen folyó oktatás nyelvéről további konzultációkat írt elő az irat.³ Magyarországon egészen az 1868. decemberi nemzetiségi törvény születéséig ez az irat volt az irányadó a nyelvhasználati kérdésekben. A dokumentumot azonban magyar nyelven pontatlanul tették közzé, mivel abból úgy tűnhetett, mintha a községek csak iskolai és egyházi ügyeikben, igazgatásukban viszont nem használhatnák szabadon az általuk választott nyelvet.⁴ Ráadásul nem készült végrehajtási utasítás, a megyei, helyi hatóságoknak maguknak kellett értelmezni és a gyakorlatba átültetni az uralkodói parancsot.

Ezen uralkodói döntéseken túlmenő nyelvhasználati engedményekben részesült azonban néhány törvényhatóság: 1861 tavaszán ugyanis a magyar kancellária engedélyezte a Magyarországhoz frissen visszacsatolt Partiumban Zaránd megye részére, hogy közgyűlési tanácskozásait ne magyarul, hanem román nyelven folytassák – a jegyzőkönyvek kétnyelvű, román és magyar nyelvű vitele mellett –, majd ezt engedélyezték Zólyom szabad királyi városnak (szlovák nyelvvel), Krassó megyének és Kővár vidékének is. Sőt, 1861. május 18-án, egy kancellári udvari rendelet felhatalmazta a helytartótanácsot, hogy e döntéseket mint általános zsinórmértéket alkalmazza, s egyedi esetekben hasonló engedményeket adhasson ki. Erre azonban a későbbiekben nem került sor, a helytartótanács a provizórium idején nem kezdeményezett effélet.⁵

Arad megyei román értelmiségiek panaszbeadványa nyomán Ferenc József 1862. július 27-én arról döntött, hogy a községek nyelvét a rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján a felettes hatóságoknak kell meghatározni. Ha a lakosság nemzetiségi összetétele kiegyenlített, a felettes közigazgatási vezetőknek kell közvetítenie a különböző nemzeti csoportok között. Ha ez sikertelen, a lakosok szavazzanak a községi nyelvről, s azután a szavazati eredményt figyelembe véve a megyei vezető hozzon határozatot. Arad megye élére elrendelte román nemzetiségű főispán kinevezését, a kancelláriát, illetve a helytartó-

³ Szövegét lásd Eduard Bernatzik: *Die österreichischen Vergassungsgesetze*. Leipzig, 1906. 201–203. Magyarul: *Deák Ferencz beszédei*. I–VI. Összegejtötte Kónyi Manó. Bp., 1903. [2. kiad.] II. 501–502.

⁴ A kabineti irat egykorú magyar fordítását lásd *Pesti Napló* 1860. október 21.

⁵ Vö. Az Államtanács iratai a szabályozásról. Österreichisches Staatsarchiv (Wien). Haus-, Hof- und Staatsarchiv. (= ÖStA HHStA) Kabinetsarchiv. Jüngere Staatsrat. Gremial 708/1864.

tanácsot pedig utasította egy, a jövőben összehívandó magyarországi országgyűlés elé terjesztendő nemzetiségi törvényjavaslat kidolgozására.⁶ Ennek előmunkálatai megkezdődtek egy helytartótanácsi különbizottság keretében, 1862 őszén és 1863 elején, de azután félbeszakadtak.⁷ A nyelvharcol azonban továbbra is fel-felizzottak: 1863 elején például az uralkodóhoz intézett szlovák memorandum került a bécsi minisztertanács elé, amelyben szlovák értelmiségiek tiltakoztak a magyar nyelv széles körű használata ellen, főképp az oktatásban.⁸ Ennek nyomán, 1863. február 17-én újabb uralkodói döntés született, amely kiterjesztette rájuk is az 1862. júliusi határozatokat, s elrendelte, hogy a kancellária az uralkodó elé terjesztendő nemzetiségi törvényjavaslatban vegye majd tekintetbe a szlovákok beadványában foglalt panaszokat is.⁹

1863-ban, az újabb és újabb nyelvhasználati panaszok nyomán az újonnan kinevezett Arad megyei főispán indítványozta, hogy a helytartótanács adjon ki pontos rendeletet a nyelvhasználatról, hogy a bizonytalanságokat elhárítsák a községi nyelvválasztási jog kiterjedését illetően. A helytartótanácsra készült erre tervezet, de azt Forgách Antal gróf magyar kancellár leállította, arra hivatkozva, hogy ügyis folyamatban van egy nemzeti törvényjavaslat kidolgozása. Az uralkodó bécsi tanácsadó testülete, az Államtanács [Staatsrat] azonban szükségesnek minősítette a szabályozást, s az uralkodó 1864 elején utasította a helytartótanácsot a helyzet tisztázására. Vita bontakozott ki a tanácscon belül: az egyik álláspont szerint nincs szükség újraszabályozásra, az uralkodó 1862. júliusi döntése már egyértelművé tette a helyzetet. A másik szerint – ezt képviselte Pálffy Móric gróf altábornagy helytartó is – szükséges a korábbi rendeletek egybeszerkesztése, ami világossá teheti, hogy milyen körben jogosultak a nemzeti mozgalmak képviselői nyelvhasználati panaszok benyújtására. A kancellár viszont továbbra is az első tábort erősítette.

- ⁶ Az 1862. július 27-i uralkodói döntést lásd Forgách előterjesztése az uralkodóhoz. Bécs, 1862. április 29. Rajta az uralkodó döntése. Laxenburg, 1862. július 27. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (= MNL OL) D 185 Abszolutizmus kori levéltár. M. kir. udvari kancellária. Elnöki iratok 1862: 570. A nemzetiségi törvényjavaslat kidolgozására vonatkozó uralkodói iratot lásd MNL OL D 189 Abszolutizmus kori levéltár. M. kir. udvari kancellária. Általános iratok 1862: 12 615. Közli: Malfèr: *Empfangen, nicht verstanden*, 172.
- ⁷ A bizottság munkálatairól, illetve a kidolgozott törvényjavaslatról lásd Csernus-Lukács Szilveszter: *Felírási javaslat a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában*, 1862. *Századok* 151 (2017) 189–200.; Uő: *Utak a nemzetiségi törvénycikkig*. In: *Tavaszi szél/Spring wind*. I–IV. Szerk. Dr. Keresztes Gábor. Bp., 2016–2017. IV. 363–374.
- ⁸ A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve. 1863. január 29. *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. V. Abteilung. Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff*. Bd. 5. Bearb. Stefan Malfèr. Wien, 1989. 219. Vö. Milan Podrimavský: *Die nationale Identität der Slowaken und das Bestreben um ihre staatsrechtliche Realisierung in den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts*. In: *Die Habsburgermonarchie und die Slowaken 1849–1867*. Hrsg. Dušan Kováč – Arnold Suppan – Emilia Hrabovec. Bratislava, 2001. 73–78. Stefan Malfèr: *Ein slowakischer Distrikt als Lösungsvorschlag zur slowakischen Sprachen- und Nationalitätenfrage in Ungarn in amtlichen Gutachten 1862 und 1864*. In: uo. 133–144.; Kiss Gy. Csaba: *Hungária és/vagy Szlávia*. In: *Forradalom után – kiegyezés előtt. A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában*. Szerk. Németh G. Béla. Bp., 1988. 464–495.; Demmel József: *Magyar haza, szlovák nemzet. Alkotmányos szlovák politikai törekvések Magyarországon (1860–1872)*. Békéscsaba, 2016. (Kor/ridor könyvek 5)
- ⁹ Az 1863. február 17-i uralkodói döntést lásd Privitzer István alkancellár leirata Pálffyhoz. Bécs, 1865. január 3. Melléklet. MNL OL D 191 Abszolutizmus kori levéltár. M. kir. helytartótanács. Elnöki iratok 7976. III.1864.

1864 áprilisában azonban változás történt a kancellária élén, s Forgách utóda, Zichy Hermann gróf az újraszabályozás mellett foglalt állást.

Zichy előterjesztésére Ferenc József 1864. december 2-án elrendelte az októberi diplomához csatolt, nyelvhasználatra vonatkozó kabineti irat pontosabb fordításban való újrapublikálását, illetve a későbbi két uralkodói döntés nyilvánosságra hozatalát. Mindhárom dokumentum szövegét ki kellett küldeni minden egyes községhez, a saját községi nyelvükön magyarázó szöveggel. A megyekormányzókat külön iratban figyelmeztették e rendelkezések szigorú megtartására és megtartatására, és mindenekelőtt arra, hogy a közigazgatási és bírói hatóságok az állampolgárokkal feltétlenül azok anyanyelvén érintkezzenek, ahogy a megyei hatóságok is a községekkel a község által választott hivatali nyelven folytassanak párbeszédet. Külön hangsúlyt kapott az 1860. október 20-i irathoz képest, hogy az állampolgároknak a megyei, városi és községi hatóságok a „beadványokra és kérvényekre született mindennemű végzéseket” a beadványok nyelvén kötelesek kiadni. Továbbá az uralkodó újra felhatalmazta a kancelláriát, hogy a korábban Zaránd és Krassó megyék, Kővár vidéke és Zólyom számára kiadott engedélyt, miszerint azok a „közügyeket” – azaz a szabad királyi városok nem csupán szűk értelemben vett helyi ügyeiket, hanem a törvényhatósági jogkörükbe tartozó ügyeket is – „anyanyelvükön” tárgyalhassák, „különös tekintetre méltó indokokból” más megyékre és szabad királyi városokra is kiterjessze. A Zichy kancellár által tervezett és rendeleti úton bevezetni szándékozott ideiglenes bírósági reform apropóján pedig pontos nyelvhasználati szabályok kidolgozását rendelte el Ferenc József, s újra megparancsolta, hogy a panaszbeadványok figyelembevételével készítsenek elő a nemzetiségi viszonyok szabályozására vonatkozó törvényjavaslatot.¹⁰

Előkészületek az uralkodói döntés érvényesítésére

Privitzer István alkancellár, Zichy kancellár első helyettese, 1864. december 10-én felszólította Pálffy helytartót, hogy a helytartótanács dolgozza ki a szükséges okmányokat a kancellária irányelvei szerint, s tartalmi összefoglaló formájában értesítette őt az uralkodói döntés szövegéről. Az alkancellár összefoglalója azonban néhány ponton továbbértelmezte az uralkodói rendelkezést. A bírósági reformhoz kapcsolt nyelvi szabályozás kidolgozása kapcsán például tartalmazta a szöveg, hogy azt az 1861 előtt fennálló – azaz a neoabszolút kormányzat által kihirdetett, de az októberi diploma kibocsátásával Magyarországon érvényüket veszített – rendeletekre tekintettel kell kidolgozni, ami egyáltalán nem szerepelt az uralkodói döntés szövegében. (A bécsi politikai irányvonalat meghatározó Anton Schmerling lovag államminiszter híveként Zichy kancellár igyekezett volna a magyarországi állami

¹⁰ Az uralkodói döntésről és az annak nyomán bekövetkező hivatali ügymenetről rövid összefoglalást lásd Malfèr: *Empfangen, nicht verstanden*, 175–176. Az uralkodói döntés német nyelvű szövegét lásd *Abschrift einer a. h. Entschließung vom 2. December 1864. Z 21 340.* címmel. MNL OL D 185 1865:265. Magyar nyelvű összefoglalója: uo. 191 7976.III.1864.

intézményrendszert a birodalmi centralizáció jegyében ismét közelíteni a birodalom nyugati tartományainak intézményeihez és intézményi gyakorlatához; nyilvánvalóan ezt a célt szolgálta az 1861 előtti viszonyok irányadó voltának említése.) Privitzer értesítette az uralkodói döntésről az országbírói helyettest is azzal a kommentárral, hogy az irányelvek a királyi bíróságokra (hétszemélyes tábla, királyi tábla, kerületi táblák, váltótörvényszékek, bányabíróságok, váltófeltörvényszékek) nézve is alkalmazandók, ami ugyancsak túlmegy a 1864. december 2-i, uralkodói döntés szövegén, amennyiben abban kizárólag a megyei nyelvhasználatról, ennek megfelelően a megyei bírósági nyelvhasználatról esett szó, az országos hatóságokat meg sem említette az uralkodói irat. 1865. január elején azután Privitzer további instrukciókat küldött Pálffy számára.¹¹

A helytartó 1864. december 22-én Péchy Ferenc első elnöki helyettest bízta meg a szükséges köriratszövegek kidolgozásával, egyelőre az udvari rendelet szigorú titokban tartása mellett. Külön kimutatni rendelte, hogy a most tervezett szabályozás túllépi-e a korábbi uralkodói határozatokat, illetve a helytartótanács 1863-ban kialakított álláspontját, ha igen, „mennyiben és mily pontokra nézve”. A bírósági nyelvhasználatra vonatkozó részletes szabályozást elnöki értekezleten kívánta megvitatni, s kinyilvánította óhaját, hogy a nemzetiségi törvényjavaslat kidolgozására hivatott, korábban felállított helytartótanácsi bizottmány ülései sürgősen folytatódjanak az ő elnöklete alatt.¹² Ugyanakkor 1865. január elején jelezte Privitzernak, hogy a helytartótanácsi irattárban nem találták meg az 1863. február 17-i uralkodói határozat szövegét, s kérte annak pótlólagos közlését, amit Privitzer gyorsan teljesített (persze nem felejtette el „mellesleg”, nem rejtett feddéssel megemlíteni, hogy azt annak idején már hivatalosan megküldték a helytartónak).¹³

Közben Pálffy láthatólag kikérte egyik politikai bizalmasának, Szent-Ivány Vincének a véleményét. Szent-Ivány 1848 előtti helytartótanácsos volt, 1849 nyara és 1850 tava-sza között pest-budai polgári kerületi biztos, a magyar konzervatívok ismert alakja. 1861 januárjában az uralkodó a hétszemélyes tábla bírójává nevezte ki, hivatalát azonban uralkodói engedéllyel nem foglalta el, de 1861 őszétől a háttérből támogatta a provizórium kormányzati férfait. A konzervatívoknak az 1848. áprilisi törvények legitimitásának elismeréséhez közelítő, Apponyi György gróf vezette csoportjával szemben az ezen törvények előtti jogállapotot kiindulási pontként kezelő táborhoz, az úgynevezett negyvenhetesekhez tartozott.¹⁴ December 28-i dátummal, *Promemoria* címmel maradt fenn Pálffy iratai között egy német nyelvű feljegyzés az uralkodói döntés kancellárián készített

¹¹ Privitzer leirata Pálffyhoz. Bécs, 1864. december 10., Privitzer leirata az országbíró helyetteséhez. Bécs, 1864. december 10. MNL OL D 191 22.III.1865. [Másolat.] A magyar nyelvű tartalmi összefoglalót az uralkodói döntésről másolatban lásd uo. 7976.III.1864.; Privitzer leirata Pálffyhoz. Bécs, 1865. január 3. MNL OL D 191 7976.III.1864.

¹² Pálffy átirata Péchyhez. Buda, 1864. december 22. MNL OL D 191 22.III.1865.

¹³ Pálffy jelentésfogalmazványa Zichyhez. Buda, 1865. január 2. MNL OL D 191 22.III.1865.; Privitzer leirata Pálffyhoz. Bécs, 1865. január 3. Uo. 7976.III.1864. Privitzernak igaza volt, az eredeti értesítést lásd Károlyi László leirata Pálffyhoz. Bécs, 1863. böjtutó [március] 19. MNL OL D D 215 Abszolutizmus kori iratok. M. kir. helytartótanács. Tanácsi iratok 24 326-II-9-1863.

¹⁴ Berzeviczy Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon*. I-IV. Bp., 1922 – É. n. III. 187.

tartalmi összefoglalójáról; ennek magyar nyelvű változata megtalálható Szent-Ivány irat-töredékei között, felfedve, hogy ő a névtelenségbe burkolózó tanácsadó. Szent-Ivány szerint az uralkodói döntéseket nyelvhasználati kérdésekben az az óhaj motiválta, hogy „korlátlanul használhassa minden faj a maga saját anyanyelvét azon határig, ahol a hivatalosnak visszaállított magyar nyelv diplomaticus jogosultsága veszi kezdetét” [kiemelés az eredetiben]. Összefoglalóan kijelentette: a kancelláriai irányelvek ezt a határt átlépní készülnek. Jó szemmel vette észre a kancelláriai értelmező leirat azon elemét, amely majd a leghevesebb nézeteltéréshez vezet Zichy kancellár és Pálffy helytartó között a hatóságok belső ügykezelési nyelvét illetően. A külső érintkezési nyelv kapcsán ugyanis a kancelláriai összefoglaló generális alapelvnek minősítette és kiterjesztette valamennyi állami hatóságra az uralkodói döntés azon elemét, hogy a községekkel érintkező megyei hivatalnokok a község nyelvét kötelesek használni, ahogy a hozzájuk nem az államnyelven forduló állampolgárokkal is a beadvány nyelvén kell érintkezniük. Szent-Ivány kijelentette (talán némi iróniával), hogy a kancelláriai értelmező leiratból az állampolgári kérvényekre adandó határozatokról szólva kimaradt a „közvetlenül” határozószó, így nem korlátozták a beadvány nyelvének használatára kötelező passzust az állampolgárokkal közvetlenül érintkező megyei-járási szintre. Ez viszont ellenkezik a magyar hivatali nyelv visszaállítására vonatkozó uralkodói határozattal, ráadásul a gyakorlatban is megvalósíthatatlan. Mint „veszélyes praecedens”-t nem óvakodott bírálni Szent-Ivány azt az uralkodói határozatban valóban megtalálható rendelkezést sem, hogy egyes törvényhatóságok egyedi kancelláriai felhatalmazással tanácskozásaikon és az azokról vezetett jegyzőkönyvekben a magyaron kívül más nyelvet is használhassanak. 1862 tavaszán megjelent röpiratához hasonlóan ez alkalommal is kemény szavakkal bírálta az 1861. évi országgyűlés nemzetiségi bizottmányának törvényjavaslatát, mondván, annak célja egyedül tömegtámogatás biztosítása volt, s „ekként lehetlenné tenni az *administrációt*, terjeszteni *reményeket*, melyeket egy törvényes kormány sem lenne képes soha érvényre juttatni engedni; egyszóval az államrend megállapítását tenni lehetlenné, és így az összállam cohesióját gyöngíteni” [kiemelés az eredetiben]. Az uralkodói hatalom igazi támasza Magyarországon, folytatta, kizárólag a magyar elem lehet, a nem magyar nemzetiségi mozgalmak leginkább csak felforgató elemeknek tekinthetők, mivel a nem magyar anyanyelvű lakosság távolról sem követel oly messzemenő nyelvhasználati jogokat, mint a nevükben fellépő „izgatók”. Összegző megállapítása az volt, hogy az új hirdetményt a három korábbi uralkodói határozatban foglaltak pusztá megismétlésére kellene korlátozni. Máskülönben „ezen udvari Rendelet – ha consequensen keresztülvitetik – a Nemzetiségeket külön státusokká fogja szervezni, mégpedig annál erősebbekké, minél természetesebb, hogy az ifjú erő sokkal nagyobb tevékenységet lesz képes kifejtteni azon vívmányok fenntartására, melyekhez jutott, és azon szellemi terjeszkedésre, melyre ösztönszerűleg igyekeznie kell. S kik lesznek ezen Nemzetiségi szervezetnek vezetői? Azok, kiket semmi sem köt az államhoz azon kívül, hogy e szervezetben magukat fenntartsák. Azok, kik semmi egyéb képességet felmutatni nem képesek,

mint azt, hogy *önérdekük szempontjából izgatnak, s kiknek végre egyre men, bárkitől vegyék szolgálatjuk jutalmát.*¹⁵ [Kiemelés az eredetiben.]

Pálffy helytartó hiába törekedett a kormányzati készülődés titokban tartására, a hírek terjedése láthatólag kikerült az irányítása alól. Már 1865. január elején arról értesítette a felvidéki megyék kormányzóit, valamint a kassai és pozsonyi rendőrigazgatót, hogy tudomása szerint az 1864. december 2-i uralkodói döntés teljes szövege másolatban terjed a „szláv ajkú”, azaz szlovák és rutén lakosok között, ami, tette hozzá, „csak vagy a hiv[atali] köteleesség bűnös megsértése által vagy talán izgatási szándékból történhetett”, ezért tapintatos és óvatos nyomozásra szólította fel őket.¹⁶ Néhány megyei vezető (Gömör, Hont, Liptó, Nógrád, Szepes, Trencsén, Turóc, Ugocsa) jelezte, hogy megyéjükben nincs nyoma effélének, a Nyitra megyei vezető viszont megerősítette, hogy a lakosság nyilvánvalóan értesült az uralkodói döntésről, de nem tudta, milyen csatornákon keresztül. Árva megyében is hasonló volt a helyzet, ám a megyei vezető szerint ott senki sem tudta, pontosan mit is tartalmaz az uralkodói határozat, s feltételezte, hogy pusztán bécsi lapok rövid hírei jutottak el a lakossághoz bécsi rokonokon, ismerősökön keresztül.¹⁷ Szepessy Mihály, Máramaros megye királyi biztosa ennél többet vélt tudni: szerinte a rutén görögkatolikus papság körében terjedt egy irat, amelyet hivatali elődje, a fegyelmi vizsgálat nyomán leváltott, rutén nemzetiségű Dolinay Péter hozott magával Bécsből vagy Budáról Rakovszky Iván [János] izai görögkatolikus alesperes számára, de az irat tartalmáról nem volt pontos információja. Azt is megjegyezte, hogy a rutén papság tömegesen „orosz nyelvű” beadványokkal fordul a megyei hatósághoz, ami korábban nem volt jellemző. A kassai rendőrigazgató is megerősítette, hogy egyik levelezője szerint a Máramaros megyebeli lelkészeket Bécsből értesítették.¹⁸ Ung megyéből Nehrebeczky Sándor főispán jelezte, hogy Ungváron az ott vendégeskedő, egyébként munkácsi Deskó János görögkatolikus lelkész és alesperes nagyobb társaságban azt mesélte, hogy Bécsből levélben

¹⁵ „Promemoria”. Buda, 1864. december 28. [Német nyelvű] MNL OL D 191 22.III.1865. A szerző azonosításához lásd Feljegyzés cím és keltezés nélkül [magyar nyelvű]. MNL OL P P 1873 Szentiványi család levéltára. Vegyes iratok. 12. tétel: Szent-Ivány Vince iratai 1860–1865. Az idézeteket a magyar nyelvű változatból vettem át. A magyar nyelvű levéltári forrásokat minden esetben modernizált helyesírással közlöm. Vö. [Szent-Ivány Vince]: *A magyar nemzeti politika helyes iránya*. Bécs, 1862. 59.

¹⁶ Pálffy levélfogalmazványa Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros, Szepes, Árva, Trencsén, Turóc, Liptó, Hont, Nyitra, Gömör, Zólyom és Nógrád megyék kormányzóihoz. Buda, 1865. január 7. [„saját kezébe” jelöléssel], Pálffy levélfogalmazványa Eduard Podolsky pozsonyi és Wilhelm Marx kassai rendőrigazgatóhoz. Buda, 1865. január 7. [„eigenhändig” jelöléssel] MNL OL D 191 169.III.1865. Nyelvkérdésben hivat. titok megsértése. [Gyűjtőakta.]

¹⁷ Ocskay Rudolf jelentése Pálffyhoz. Nyitra, 1865. február 14., Nopcsa Ferenc gróf jelentése Pálffyhoz. Alsókubin, 1865. január 15. MNL OL D 191 169.III.1865. Nem sikerült efféle bécsi sajtóértesülések nyomára bukkannunk.

¹⁸ Szepessy Mihály jelentése Pálffyhoz. Máramarossziget, 1865. január 22., Marx jelentése Pálffyhoz. Kassa, 1861. március 19. MNL OL D 191 169.III.1865. Marx máramarosi levelezője Krutsay Ignác korábbi törvényszéki ülnök volt. Vö. Deák Ágnes: *„Zsandáros és policzjós idők”. Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867*. Bp., 2015. 609–610.; Rakovszkyról lásd Molnár Ferenc: *A Munkácsi Egyházmegye 1848–1849-ben. Tanulmányok és kronológia*. Nyíregyháza, 2014. 114.; Uő: *A kiegyezés és a ruszin mozgalom*. In: *„Indivisibiliter ac Inseparabiliter”/„Feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul”. A Kiegyezés 150. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásai*. Beregszász, 2017. november 16. Szerk. Szakál Imre. Beregszász–Ungvár, 2018. 28–32.

értesítették: az uralkodó a nem magyar ajkúak anyanyelvhasználatáról kedvező elhatározást fog kibocsátani.¹⁹ Ennél konkrétabb információkkal szolgált Buday Sándor Bereg megyei főispáni helytartó: 1864. december 2-i dátummal, Bécsben került postára egy Pásztelyi János munkácsi ügyvédhez címzett levél, amit az december 13-án vett át, „mire lón nagy sürgés-mozgás az orosz papok között”. December 18-án Deskónál nagy lakomát rendeztek lelkészek és ügyvédek részvételével, amit azután Rákoson megismételtek. 1865. január 11-ről keltezte azonban egy másik levél is érkezett Deskóhoz, ami viszont ezekben a körökben „nagy lehangoltságot” idézett elő.²⁰ Havas Endre, Zólyom megyei királyi biztos is megerősítette, hogy a „pánszláv” párt köreiből az év végén „villányos öröm mozzanatok”-at tapasztalt, de az okát nem tudta. Január 11-én azután Turócszentmártonban a Matica Slovenska kisgyűlésében bejelentették, hogy az uralkodó „a tót nyelvnek hivatalos használatát nem csak az ország részének tót ajkú megyeire, hanem Dicasteriumokra [a kancelláriára és a helytartótanácsra] nézve is mint hivatalos nyelvet meghatározni méltóztatott volna”. Maga az egyesület elnöke, Štefan Moyzes beszercebányai katolikus püspök dicsekedett azzal, hogy bécsi tartózkodása alatt egy „cs. k. Fenség”-től átolvásra kapott egy 1864. december 2-i dátumú uralkodói iratot.²¹ Bár Havas kételkedett abban, hogy valóban az uralkodóház valamely főhercege volt-e a szóban forgó személy, nem zárható ki, hogy a miniszterelnöki teendőket ellátó Rainer főherceg közölte a püspökkel az örömteli hírt. Liptó megyére vonatkozóan a pozsonyi rendőrigazgató vélte tudni, hogy az uralkodói döntés híre Karol Kuzmány, szlovák evangélikus püspök közlése nyomán terjedt el a szlovák lakosság között, s hogy azok mintegy újévi ajándékként várták (hiába) a rendelkezés nyilvánosságra hozatalát. (Láttuk, a megyei vezető, az egyébként a magyar helyi elit által a „pánszláv” mozgalommal való rokonszenvvel gyanúsított Ján Francisci-Rimavský nem tudott az ügyről, vagy nem akarta azt felettesének jelenteni.)²² Mindezek alapján feltételezhetjük tehát, hogy Bécsből, de nem egyetlen hírcsatornán keresztül jutott el a felső-magyarországi közönséghez a készülődő szabályozás híre.

A terjedő hírek nyomán néhány helyen, ahol korábban is fel-felizzott a nemzetiségi konfliktusok tüze, a helyi mozgalmak új lendületet kaptak. 1865. február 15-én, a jelentésekben pontosan meg nem nevezett személyek népes „szláv deputáció”-ként készültek petíciót átadni a Trencsén megyei főispánnak (aki, mint láttuk, nem tudott arról, hogy megyéjében bármiféleképpen kiszivárgott volna az uralkodói döntés híre), amelyben tévesen arra hivatkoztak, hogy az 1860. október 20-i diplomában az uralkodó kimondta a „nemzetiségek egyenjogúságá”-nak elvét. Valóban a fennálló rendelkezésekkel összhangban kérték viszont, hogy a hivatalok külső érintkezési nyelve a szlovák lakossággal a szlovák legyen. (Külön kiemelték a tagosítási pereket.) Ehhez hozzátették azt a követelést, hogy a gimnáziumokban is a diákok anyanyelvét használják tannyelvként. Pálffy helytartó megtiltotta a küldöttség fogadását, s vizsgálatot rendelt el az akció szervezőinek azonosítása céljából. Ráadásul az ügy a magyarországi és annak nyomán a bécsi sajtóban is

¹⁹ Nehrebeczky Sándor jelentése Pálffyhoz. Ungvár, 1865. január 16. MNL OL D 191 169.III.1865.

²⁰ Buday Sándor jelentései Pálffyhoz. Beregszász, 1865. február 18., február 25. Uo.

²¹ Havas Endre jelentése Pálffyhoz. Beszercebánya, 1865. január 16. Uo.

²² Eduard Podolsky jelentése Pálffyhoz. Pozsony, 1865. január 21. Uo.

publicitást kapott. Vietorisz László főispán leszögezte, hogy alaptalanok a panaszok, a megyei hivatalnokok a külső érintkezésben eddig is betartották az uralkodói rendelkezéseket, Pálffy pedig intézkedett, hogy a megyekormányzó cáfolata megjelenjen a kormányzat német nyelvű magyarországi hivatalos lapjában, az *Ungarische Nachrichten*ben.²³

Időközben a politikai légkör a birodalmi centrumban jelentősen megváltozott: Ferenc József 1865 januárjában leállította a tervezett bírósági reformot, mivel döntött a magyar országgyűlés újbóli összehívásáról, s világos volt, hogy a reform rendelettel történő bevezetése az országgyűlés előtt jelentősen rontotta volna egy közjogi megállapodás esélyeit, ha nem tette volna egyenesen lehetetlenné azt. Ráadásul 1864 decemberében megkezdődtek August Antal báró és Deák Ferenc színpalak mögötti bizalmas megbeszélései, melyek az 1867-ben megszületett kiegyezéshez vezető, az uralkodó és a magyar liberális politikai elit közötti kapcsolatfelvétel kezdetét jelezték. 1865. február 12-én Ferenc József utasította Augustzt a tárgyalások folytatására, sőt egy héttel később magához hívatta Richard Belcredi grófot, akivel már a Schmerling utáni időszak feladatairól cserélt eszmét.²⁴ Mindez, ha nem is egyik pillanatról a másikra, s egyelőre észrevétlenül, de lassan erodálta Zichy kancellár hatalmi pozícióját.

1865. február 17-én Privitzer alkancellár sürgető levélben fordult Pálffyhoz, mondván, nyolc napon belül „múlhatlanul” terjessze elő jóváhagyásra a községekhez intézendő hirdetmény tervezetét.²⁵ Pálffy ennek eleget tett, február 20-án felküldte Bécsbe a kért dokumentumok első változatait: egy hirdetményszöveget a községekhez, egy rendelettervezetet a megyék, valamint a szabad kerületek vezetőihez, továbbá egy rendelettervezetet a szabad királyi városok és a rendezett tanáccsal rendelkező városok polgármestereihez, illetve egy levéltervezetet a római és görögkatolikus püspökök számára. (A szabályozás ugyanis a szentszékeknek a végrendeletek külkellékei és a hamis esküre vonatkozó peres ügyekre kiterjedő jogköre folytán az egyházi bíróságok nyelvhasználatát is érintette.) Emellett előterjesztette az „Ideiglenes utasítás a nyelvek használata iránt Magyarország k. i. hatóságainál és bíróságainál” című tervezetet. Ugyanakkor a helytartó egyértelműen leszögezte, hogy az újabb körrendeletet „sem szükségesnek, sem célszerűnek” nem tartja, sőt inkább „veszélyes”-nek, amennyiben az a „kedélyek felizgatására” fog vezetni. Mivel már kiszivárgott az ügy, csak annyit igyekezett elérni, hogy ne kelljen minden községhez eljuttatni a hirdetményt, hanem a járási hivatalok feladatává tegyék annak tartalmának ismertetését a községi, városi előjárókkal (feltételezhetően szóban). Másrészt indítványozta, hogy mivel az uralkodó a bírósági reform előkészületeit leállította, nem

²³ Pálffy levélfogalmazványa Vietoriszhoz. Buda, 1865. február 25. Melléklet: Pester Bote. Jg. 2. Nr. 52. 1865. február 21. [Aus der Provinz című rovatban: Aus dem Trentschner Komitate. 14. Februar], *Wiener Zeitung* 1865. február 23. [Kronländer című rovatban, Ungarn címszó alatt, rövid hír], Vietorisz jelentése Pálffyhoz. Trencsén, 1865. március 1., Eduard Podolsky jelentése a helytartótanács elnökségéhez. Pozsony, 1865. március 8. MNL OL D 191 1045.III.1865. Az ügyre vonatkozó vizsgálat aktáit lásd uo. 721.III.1865. Szláv mozgalmak Trencsén megyében. [Gyűjtőakta], *Ungarische Nachrichten*. Jg. 4. Nr. 54. 1865. március 7. [Ungarische Nachrichten című rovat.]

²⁴ Hanák Péter: Deák hűsvéti cikkének előzményei. *Történelmi Szemle* 17 (1974) 565–578.

²⁵ Privitzer levele Pálffyhoz. Bécs, 1865. február 17. MNL OL D 191 22.III.1865.

szükséges a bírósági nyelvhasználati kérdések azonnali szabályozása, ezért az ezt célzó előterjesztést tegyék egyelőre félre.²⁶

Erre válaszként Privitzer 1865. február 26-án közölte, hogy „némely csekély fogalmi módosításokon kívül” nincs érdemi kifogás a megyei, illetve városi kormányzókhoz intézendő körrendelet tartalma ellen, azokat küldi. Ellenben a községekhez intézendő hirdetmény szövegébe, amely az 1864. december 2-i instrukcióknak megfelelően a korábbi három uralkodói döntés szövegszerű közlésére szorítkozott, egy ponton lényeges betoldást rendelt el a kancellária, amint arról a későbbiekben még szót ejtünk. Privitzer utasította Pálffy, hogy a szöveget a módosítással haladéktalanul fordítsák le, s magyar, illetve két-nyelvű változatokban (magyar–német, magyar–román, magyar–„tót”, magyar–„orosz”, magyar–szerb, magyar–horvát) nyomtassák ki és osszák szét. Elutasította ugyanis Pálffy azon javaslatát, hogy a községek közvetlenül ne kapják meg a hirdetményt, mivel az ellenkezett a december 2-i, uralkodói döntéssel. A kihirdetés után részletes jelentést várt a kihirdetett szöveg és fordításainak csatolásával. Ugyanakkor jóváhagyta, hogy a bírósági reform kapcsán elrendelt nyelvi szabályozástervezetet félretegyék, de az erre vonatkozó javaslatot „netaláni használat végett” a kancellária visszatartotta, nem küldte vissza a helytartótanácshoz.²⁷

A tervezett nyelvhasználati szabályozás jellemzői: régi és új elemek

A helytartótanács által kidolgozott javaslatok fő vonalaikban természetesen követték a korábbi uralkodói döntések rendelkezéseit, illetve a helytartótanács már említett bizottsága által 1862 őszén, illetve 1863 elején kidolgozott nemzetiségi törvényjavaslat szövegét, de az 1864 végén közölt kancelláriai iránylevek következtében új pontok is bekerültek.²⁸

Megfelelt az uralkodói döntéseknek és az 1863-as helytartótanácsi törvényjavaslatnak az az előírás, hogy az állampolgárokkal való érintkezésben a megyei hatóságok külső érintkezési nyelvként az ügyfelek anyanyelvét használják. Ugyancsak a korábbi szabályozás megisméltése volt, hogy az állampolgárok anyanyelvükön fordulhassanak a megyei közigazgatási vagy bírói testületekhez (de az 1860. október 20-i uralkodói irathoz képest pontosításként hozzátették: ha anyanyelvük az adott megyén belül használatos nyelv), s a válaszokat beadványaikra is azon a nyelven kapják, s hogy a bíróságok a tanúvallomáso-

²⁶ Pálffy jelentésfoglalmazványa Zichyhez. Buda, 1865. február 20. [s. k. jelöléssel] MNL OL D 191 7976.III.1864.

²⁷ Privitzer levele Pálffyhoz. Bécs, 1865. február 26. MNL OL D 185 1865:265. (Nem tudjuk, hogy Privitzer levelének eredeti példánya hogyan került vissza a kancelláriai iratanyagba.) Másolatát lásd uo. D 191 22.III.1865. A másolat mellékleteként megtalálható a községekhez intézendő hirdetmény helytartótanácsi javaslata, illetve arra piros tintával rávezetve a kancellária stiláris módosításai, valamint az egyetlen hosszabb, betoldásra javasolt szövegrész.

²⁸ Pálffy jelentésfoglalmazványa Zichyhez. Buda, 1865. február 20. MNL OL D 191 7976.III.1864. A kidolgozott iratokat németül lásd Zichy uralkodóhoz intézett előterjesztés-tervezetének (Bécs, 1865. április 17.) mellékleteként, köztük: Provisorische Instruktion bezüglich des Gebrauches der Sprachen bei den Verwaltungs und Justizbehörden im Königreiche Ungarn. MNL OL D 185 1865:265. Magyar nyelvű változatuk: uo. 191 7976. III.1864. Ideiglenes utasítás a nyelvek használata iránt Magyarország k. i. hatóságainál és bíróságainál.

kat, a szóbeli tárgyalásokat a felek nyelvén folytassák le. Szükség esetén esküt tett tolmácsot kell igénybe venni, ha az ügyfél az adott vidéken használatos nyelvek egyikét sem beszéli. Az ítéleteket, határozatokat, végzéseket a beadvány nyelvén kell kiadni a feleknek. A kancellária által lefektetett irányelveknek megfelelően, azonban teljesen új elemként belekerült a javaslatba, hogy az igazságszolgáltatásban a felek mellett azok ügyvédjei is jogosultak az adott törvényhatóság területén használatos bármely nyelven készült beadványt beadni, s a bírósággal azon a nyelven érintkezni. Megfelelt viszont a korábbiaknak az a pont, miszerint a községekhez intézett irataikban a megyei hatóságoknak a község nyelvét kell használniuk.

A törvényhatóságok (a megyék, kerületek és a szabad királyi városok mellett a rendezett tanáccsal rendelkező városok is), valamint a bírói hivatalok belső ügykezelési nyelve tekintetében megfelelt a korábbi elveknek, hogy az a magyar legyen, de a törvényhatóságok gyűléseinek szóbeli tanácskozásában használható más nyelv is. Az 1864. december 2-i uralkodói határozatnak megfelelően azonban általános elvként bekerült az, hogy a kancellária egyedi engedélyt adhat a szóbeli tanácskozásokon a magyar nyelv mellőzésére. Továbbá tartalmazta a javaslat – ahogy az már szerepelt a korábbi szabályozástervezetben is –, hogy a szabad királyi városok, a rendezett tanáccsal rendelkező mezővárosok, valamint a szabad kerületek szigorúan lokális gazdasági, egyházi és iskolai ügyekben saját községi nyelvet használhatnak az ügykezelésben, s azokat az ügyeket a törvényhatósági ügyektől elkülönített jegyzőkönyvben azon a nyelven rögzíthetik. Ezen hatóságok azonban az országos hatóságokkal, illetve és egymás között folytatott levelezésükben a magyar nyelvet kötelesek használni, más koronartományok hatóságaival pedig németül érintkezzenek.

A községek számára természetesen ez a törvényjavaslat-tervezet is megerősítette a jogot, hogy ügykezelési nyelvüknek „elvilleg azon nyelv tekintendő, mellyel az illető község lakosainak általában nagy többsége él”. Ennek meghatározásához az uralkodó 1862. júliusi döntését vették alapul, de vegyes lakosságú községek esetében nem statisztikai adatokból, hanem a községi lakosok általánosan elfogadott megállapodásából indultak ki. Ennek hiányában következett az uralkodó által meghatározott út: a felettes járási szolgabíró közbenjárása, ha ez sikertelen (vagy „a községi lakosok ez ügybeni óhajtása iránt alapos kétely forogna fenn”), az ügy a megyekormányzó elé kerül. Ő kísérli meg a konszenzus kialakítását, ha nem sikerül, ő dönt arról, hogy célszerű-e hatósági felügyelettel a községi lakosok szavazása a kérdésben. A szavazás eredményét alapul véve azután a megyekormányzó dönt, döntése ellen az azzal elégedetlenek fellebbezhetnek (feltehetőleg a helytartótanácsához – de ezt nem részletezi a javaslat). Vitatott lehetett azonban, hogy az esetleges helyi szavazásban kik vehetnek részt – erre vonatkozóan az 1862. nyári uralkodói döntés, illetve a korábbi helytartótanácsi törvényjavaslat semmit sem tartalmazott. Ezért most kitértek erre a problémára is: az 1836. évi 9. törvénycikk 1. §-át mint egyedül létező törvényi szabályozást minősítették irányadónak, nem vállalkoztak rendeleti úton bevezetendő új szabályozásra. Ez azonban azt is jelentette, hogy nem egységsítették a szavazási jogosultságra vonatkozó szokásokat. A hivatkozott törvénycikk szerint ugyanis azon községekben, ahol a községi eljárók megválasztásában szokásjogi alapon

minden lakos részt vett, minden lakos szavazhat; máshol kizárólag csak a háztulajdonosok vagy a polgárjoggal rendelkezők”.²⁹ A helytartótanácsi javaslat azonban ezen a szabályozáson is szűkített volna azzal, hogy előírták: azon városokban, ahol létezik választott képviselő-testület (választott község vagy kültanács),³⁰ csak ennek tagjai vesznek részt a szavazásban. Az 1863-as helytartótanácsi javaslatához hasonlóan tartalmazott az új törvényjavaslat a településeken belüli kisebbségek nyelvhasználati jogait biztosító kitételeket: a községi hatóságok a község hivatali nyelvétől függetlenül kötelesek elfogadni minden, a településen használatos nyelven született beadványt, s határozataikat azon a nyelven kell kiadniuk az ügyfélnek.

A helytartó és a kancellár azonban – ahogy azt már jeleztem – nem jutott egyetértésre a javaslat minden pontját illetően, s a nézetkülönbség mögött fontos politikai megfontolások húzódtak. Egyrészt Pálffy a törvényjavaslatához fűzött, 1865. február 20-i megjegyzéseiben kifejtette, hogy szerinte az uralkodó 1860. évi rendelkezése magában foglalja azt is, hogy a felek beadványaikat anyanyelvükön nyújthatják be a pénzügyi, katonai hatóságokhoz és a kereskedelmi minisztérium alatt álló hivatalokhoz is. Ez azonban kényes kérdésnek számított, mivel az államigazgatás ezen ágai az uralkodó által birodalmi közös ügyeknek (pénzügyek, vám- és kereskedelmi ügyek) vagy saját felségjogai folytán általa, közvetlenül irányított ügynek (hadügyek) minősítették, melyekre a magyar hivatali nyelv visszaállítására nem terjedt ki, így ezek a hatóságok továbbra is a német ügykezelési nyelvet használták Magyarországon (is) mind a belső ügykezelésben, mind pedig érintkezési nyelvként. Zichy kancellár sietett is leszögezni, hogy nézete szerint ezekre az ágakra semmilyen módon nem terjedhet ki a nyelvi szabályozás, hiszen azokat az 1860. október 20-i uralkodói kabineti irat sem említette (ami valóban így is volt).³¹

A helytartó leszögezte azt is, hogy szerinte az ügyvédek a bíróságok „segédközegei”, „s mint ilyeneknek nyelv tekintetében a bírói tisztviselőkkel ugyanazon szabályok alá kell esniök”: csak a magyar nyelvet szabadna használniuk, de legalábbis azt el kell rendelni, hogy ha ügyvéd nem magyar nyelvű iratot ad be, ahhoz csatoljon magyar nyelvű fordítást.

²⁹ 1. § „A Község Birája a Földes-Úr által kijelölt legalább három alkalmas lakosok közül – az esküdt emberek pedig és Kis-Bírák minden földes-úri kijelentés nélkül, és ugyan mind ezek, mind amaz olly helyeken, hol az eddig divatozott gyakorlat szerint a helybeli lakosok öszvevsége minden különbség nélkül befolyt az Előljárók választásába, továbbá is ezen módnak megtartásával, – egyebütt pedig, hol eddig bár melly különböző választási módok divatoznak, minden a helységben vagy annak határában házat, vagy egyéb fekvő javakat bíró, és a választáson jelenlévő helybeli lakosoknak egyenként számítandó szavazatával esztendőnként fognak választani...” *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1897. I–XXI. Szerk. Márkus Dezső. Bp., 1896–1901. (Milleniumi emlékkiadás) VIII. 42.*

³⁰ Pálffy 1862 januárjában a megyei kormányzókat hatalmazta fel, hogy a helyi politikai viszonyok ismeretében döntsék el, hogy egy városban felállítható-e 1848 előtti hagyományok alapján a városi kültanács – de nem választás, hanem általuk történő kinevezés útján. Ezt követően saját hatáskörben intézkedtek a megyei vezetők, s bár Pálffy kezdeményezésére 1863 tavaszától folytak tárgyalások általános szabályozás kibocsátásáról, azokat 1865 tavaszán felfüggesztette az uralkodó. Pálffy körrendelete a megyei és kerületi kormányzókhöz, a pesti királyi biztoshoz és Buda polgármesteréhez. Buda, 1862. január 19. MNL OL D 191 2243.III.1863. Városi kültanácsok szervezése. [Gyűjtőakta.]

³¹ Pálffy jelentésfoglalmazványa Zichyhez. Buda, 1865. február 20. MNL OL D 191 7976.III.1864.; Zichy előterjesztés-foglalmazványa az uralkodóhoz. Bécs, 1865. április 17. MNL OL D 185 1865:265.

Érvelése szerint ellenkező esetben ez a jog „tüntetésekre, a jogügyek bezavarására s az ellenfél védelmének, valamint a bíraskodásnak is szándokos nehezítésére fog felhasználtni”. Több felet érintő ügyekben pedig akár öt-hat nyelven folyhatna az eljárás. Zichy kancellár ezen észrevételeit is elutasította.³²

A helytartó hangsúlyozta továbbá a helyi kisebbségek nyelvhasználati jogai védelmének fontosságát a szabályozás keretében, mivel vegyes ajkú községekben a kisebbség nem feltétlenül beszéli a többség nyelvét, ráadásul maga a többség „változó és ingadozó [lehet], sőt a szavazat eredménye nem tekintethetik mindig a többség akaratának kifejezésül”. Zichy kancellár viszont az efféle helyi kisebbségvédelmet főlegesennek minősítette, azzal érvelve, hogy az eddigi uralkodói döntések „egy efféle elnyomást vagy nyelvkényszert a községi tagok kisebbsége ellenében teljesen kizárnak”.³³

A legélesebb nézeteltérés a helytartó és a kancellár között a tekintetben alakult ki, hogy a helytartótanács által kidolgozott szabályozás – az 1863. eleji helytartótanácsi törvényjavaslathoz hasonlóan – azt tartalmazta, hogy a nem magyar nyelvű állampolgári beadványokat mindig csak a közvetlen felettes hatóság (járási szolgabíró, esetleg megyei hatóság) legyen köteles azon a nyelven intézni, és a végzést is azon a nyelven kiadni az ügyfélnek, amin beadta. A magasabb hatóságok ellenben ilyen esetben is magyar nyelven „intézzék” belső ügykezelésük folyamán az adott ügyet, sőt a végzést is magyarul írják meg az ügyfél közvetlen felettes hatóságának, amely azután azt már az ügyfél nyelvére továbbítja. A kancelláriai iránylevél viszont ettől élesen eltért. Privitzer alkancellár már az országbírói helyetteshez intézett, 1864. december 10-i iratában is külön felhívta a figyelmet arra, hogy „az összes hatóságok külső ügykezelésére nézve nem csak mindenkinek szabadságában áll nem magyar szerkezetű beadványokat és kérvényeket benyújtani, hanem hogy a felekkeli szó- vagy írásbeli tárgyalásoknak, a vádlottak, tanúk s egyéb érdekettek kihallgatásának is nemzeti nyelvükön kell történniök, s a beadványok és kérvények mindennemű elintézésének is egész tartalmuk szerint a beadvány nyelvére kiadmányoztatniok”. Ugyanerre vonatkozott a községekhez intézendő hirdetmény szövegébe a kancellárián beiktatott, már említett hosszabb betoldás, amely a magasabb hatóságokat is kötelezni kívánta az ügyfél nyelvére való válaszadásra.³⁴ (Fontos terminológiai különbség

³² Pálffy jelentésfoglalmazványa Zichyhez. Buda, 1865. február 20. MNL OL D 191 7976.III.1864.; Zichy előterjesztés-foglalmazványa az uralkodóhoz. Bécs, 1865. április 17. MNL OL D 185 1865:265.

³³ Pálffy jelentésfoglalmazványa Zichyhez. Buda, 1865. február 20. MOL D 191 7976.III.1864.; Zichy előterjesztés-foglalmazványa az uralkodóhoz. Bécs, 1865. április 17. [Német nyelvű] MNL OL D 185 1865:265. A német nyelvű levéltári forrásokat saját fordításomban közlöm, s a forrás nyelvét csak ez esetben közlöm a jegyzetben.

³⁴ A helytartótanácsi változat a következőképp szól: „Egyes nem magyar ajkú ügyfeleknek az országban divatozó más nyelven szerkesztett beadványai nemcsak elfogadandók, de az azokra keletkező végzések és válaszok is a felekkel közvetlen érintkezésben álló tisztviselők által azon nyelven, melyen a beadvány szerkesztve volt, kiadandók.” Ezt a kancellária a következőképp kívánta módosítani: „Egyes nem magyar ajkú ügyfeleknek az országban divatozó más nyelven szerkesztett beadványai nemcsak elfogadandók, hanem a felekkeli szó- vagy írásbeli tárgyalásoknak a vádlottak, tanúk s más érdekettek kihallgatásának is anyanyelvükön kell történniök, s a beadványok és kérvények mindennemű elintézésének is egész tartalmuk szerint a beadvány nyelvére kiadmányoztatniok.” Hirdetmény. [Privitzer Pálffyhoz intézett 1865. február 26-i levele másolatának mellékleteként.] MNL OL D 191 22.III.1865.

is kimutatható a két szövegváltozat között, amennyiben a kancellária a beadványt benyújtók „nemzeti nyelvéről” szólt eredetileg, amit már Szent-Ivány is kifogásolt, s helyette „saját nyelv”-et javasolt, a helytartótanács pedig egyszerűen a beadvány nyelvét említette – ez utóbbi változtatást, illetve „nemzeti nyelv” helyett „anyanyelv” használatát végül a kancellária is hajlandó volt elfogadni.) Az uralkodó 1860. október 20-i kabineti irata ezen a ponton nem volt egyértelmű: a határozatok kiküldését illetően a „közvetlenül” határozószót csak a községekhez közvetlenül intézett utasítások és parancsok nyelvét illetőleg használta, az állampolgári beadványoknál nem. Másrészt viszont – ahogy arra már utaltunk – csak a megyei, városi és községi hatóságokat említette, tehát az azokhoz benyújtott állampolgári beadványok vonatkozásában tartalmazta, hogy azok benyújtása után a „végzéseknek” is azonos nyelven kell születniük. Az 1864. december 2-i uralkodói döntés hangsúlyozta, hogy ez a kötelezettség a megyei hivatalokat is kötelezi, ugyanakkor az már a kancellária kiszélesítő értelmezése volt, hogy az országos hatóságokra is kiterjesztettnek tekintette.

Pálffy helytartó sikeres ellenakciója

A súlyos nézeteltéréseket látva Pálffy ahelyett, hogy a kancelláriáról érkezett utasítás szerint átvezette volna a kancellária által követelt módosításokat és elkészítette volna a fordításokat, majd megkezdte volna a publikálást, láthatólag nem mondott le arról, hogy jobb belátásra bírja a kancellárt. 1865. február 28-i dátummal fennmaradt Pálffy helytartótanácsi iratai között egy Zichyhez címzett levele, melynek tanúbizonysága szerint a Szent-Ivány által készített irat átdolgozott, német nyelvre lefordított példányát saját memorandumaként készült Zichynek megküldeni, mint írta, a nyelvkérdés bővebb megvilágosítása céljából. Miközben a fő tartalmi megállapítások tekintetében magáévátette a memorandum álláspontját, tett a szövegben néhány enyhítő módosítást, például kijelentette: a kancelláriai értelmező leiratból „feltehetőleg tévedésből” maradt ki az állampolgári kérvényekre adandó határozatokról szólva a „közvetlenül” határozószó, vagy a nemzetiségi mozgalmakat elmarasztaló sommás megállapításnál hozzátette: kivételt a magyarországi németek képeznek. Az, hogy a memorandumot német nyelvre fordíttatta, s láthatólag németül szándékozott azt Zichynek elküldeni, arra vall, hogy bár levelében nem tesz erre utalást, számolt azzal, hogy Zichy azt a bécsi birodalmi politikusok s talán mindenekelőtt az uralkodó elé fogja „terjeszteni”. Nem tudjuk azonban, hogy végül elküldte-e a dokumentumot, mivel a levél eredetije a német nyelvű memorandumszöveg Pálffy ceruzás javításait tartalmazó példányával együtt csak a helytartótanács iratai között maradt fenn, s a kancellária aktái között nem találtuk nyomát.³⁵

Az látszik valószínűbbnek, hogy Pálffy mérlegelte a memorandumküldés sikerének esélyeit, s úgy ítélte meg, hogy Zichy helyett inkább közvetlenül az uralkodót kell meg-

³⁵ Pálffy levele Zichyhez. Buda, 1865. február 28. Melléklet: Promemoria című feljegyzés. Buda, 1864. december 28. MNL OL D 191 22.III.1865.

céloznia – mégpedig nem nagy ívű eszme-futtatásokkal, hanem konkrét kifogások sorolásával, ami Ferenc József személyiségét tekintetbe véve minden bizonnyal jó döntés volt. 1865. március 3-án Pálffy azzal lepte meg Zichy kancellárt, hogy egy, az uralkodóhoz intézett előterjesztés továbbítására kérte fel, jelezve, hogy az uralkodói válasz megérkezéig függőben tartja az egész ügyet. Előterjesztésében elsősorban a kancellária által a községeknek szánt hirdetmény szövegébe szándékolt betoldást tárgyalta, részletesen kifejtve ellenérveit. Pálffy sem tagadta, hogy a kancellária szövegváltozata az 1864. december 2-i uralkodói döntésen alapul, de joggal mutatott rá, hogy az uralkodó a községekhez intézendő iratokban csak a korábbi három uralkodói döntés nyilvánosságra hozatalát rendelte el, s a hivatalok belső ügykezelését érintő pontot csak a megyei vezetőkhez intézett irat kapcsán említette. Ezért azt indítványozta, hogy ez a kitétel kizárólag a járási és megyei hivatalnokokhoz intézendő, belső utasításban szerepeljen. Azzal érvelt továbbá, hogy ezzel a nem magyar nyelveket nemcsak a felsőbb hatóságok külső érintkezési nyelvébe emelik be, hanem a belső ügykezelésben is többnyelvű gyakorlatra köteleznék azokat, ami korlátozná a magyar nyelv hivatalos nyelv jellegét, pedig azt az 1860. október 20-i uralkodói döntés visszaállítottnak minősítette. A rendelkezés ráadásul nem a megnyugvást, hanem épp ellenkezőleg, a nemzetiségek „folyamatos izgatását” fogja eredményezni. Megemlíttette a pénzügyi és katonai hatóságok nyelvhasználatára vonatkozó véleményét is.³⁶

Zichy kancellár mindezzel szemben határozottan ragaszkodott az állampolgári anyanyelvhasználati jogok kiterjesztő értelmezéséhez és annak nyilvánosság előtti kihirdetéséhez, kijelentve, hogy a „közvetlenül” érintkezést mint megszorító korlátozást nem tartalmazta az uralkodói döntés. Ezen túl azzal is érvelt, hogy bár a felsőbb, országos hatóságok kötelezése a külső érintkezésben a többnyelvű ügyvitelre valóban számtalan gyakorlati nehézséget okozhat eleinte, de csak az 1860. október 20-i határozatok maradéktalan végrehajtása útján válik lehetővé, hogy a magyar hatóságok fellépjenek azon nemzeti mozgalmak ellen, melyek vezetői követeléseiket az október 20-i határozatok körén túlrá akarják kiterjeszteni; ezért van szükség a kihirdetésre.³⁷ Zichy nem hivatkozott az 1863. évi erdélyi országgyűlésnek a hivatali nyelvhasználatra vonatkozó törvényjavaslatára (amelyet az uralkodó 1865 elején szentesített), de javaslataiban felismerhető annak hatása. Ez a törvényjavaslat a magyart, román és németet egyenrangú országos nyelveknek minősítette, s a törvényhatóságok hivatalos nyelvét azok irányító testületeinek szabad elhatározásától tette függővé, ezzel jóval tágabb kört biztosítva a magyar mellett a többi nyelv hivatali használatára számára. A törvény kötelezett minden erdélyi hatóságot bármely országos nyelven beadott állampolgári beadvány befogadására, illetve arra, hogy a határozatot mindig azon a nyelven kell kiadni, amelyen a beadvány született. Zichy javaslataihoz hasonlóan ez sem tartalmazott a községeken belül kisebbség-biztosító rendelkezéseket. (Igaz, a tekintetben viszont Pálffy hivatkozhatott volna e

³⁶ Pálffy jelentése Zichyhez. Buda, 1865. március 3. MNL OL D 185 1865:265.; Pálffy előterjesztés- fogalmazványa az uralkodó számára. [Keltezés nélkül.] MNL OL D 191 22.III.1865.

³⁷ Zichy előterjesztés-fogalmazványa az uralkodóhoz. Bécs, 1865. április 17. MNL OL D 185 1865:265.

törvényre, hogy a községek számára biztosította, hogy a katonai hatóságokhoz is községi nyelvükön folyamodhatnak.)³⁸

Zichy türelme az 1865. március eleji Pálffy-memorandum láttán nyilvánvalóan elfogyott. Március 6-i keltezéssel kérte az uralkodótól Pálffy felmentését helytartói posztjáról. Mint írta, nem látta biztosítottnak, hogy véleményeik összeegyeztethetők legyenek, s Pálffy alárendelje magát a kancellár akaratának, mivel a helytartó meg van győződve, hogy tévedhetetlen az emberek és ügyek megítélésében. Sőt a helytartó már olyan meszsze jutott – hangsúlyozta Zichy –, hogy habozik közzétenni az uralkodó 1864. december 2-i rendelkezését, mi több, az uralkodói döntésre nyilvánosan, a kancellária vezető hivatalnokai jelenlétében emelt hangon „illetlen” megjegyzéseket tett. A jövőben el kell kerülni az ilyen incidenseket, ezért kéri felmentését és más megfelelő posztra helyezését. Utódjának tárnokmesteri minőségben Török Bálint gróf országbíró-helyettest javasolta. Mivel mindeközben folytak az előkészítő tárgyalások az országgyűlés összehívásához szükséges előfeltételekről és teendőkről, Zichy remélhette, hogy a személyes ellentétek feltárása mellett valóban súlyos politikai megfontolásokkal is alátámaszthatja, hogy szükség van a provizórium feloldására Magyarországon, ennek részeként a helytartótanács jogkörének helyreállítására, a haditörvényszékek rendkívüli jogkörének megszüntetésére, s ezekkel együtt a katona helytartó visszahívására. Szintén március 6-án tett ugyanis előterjesztést az uralkodó január végi felhatalmazása alapján ezekben a kérdésekben. Sikeresen igyekezett megnyerni a magyarországi politikát illetőleg megosztott bécsi miniszterek támogatását, akik március 15-i ülésükön egyhangúlag támogatták javaslatát Pálffy helytartó visszahívására. Ferenc József azonban közel egy hónapig nem döntött, majd 1865. április 5-én elrendelte: „Ezek az előterjesztések mellőzendők.”³⁹

Pálffy tehát hivatalban maradt, Zichynek pedig nem volt mit tennie, mint a közte és a helytartó közötti politikai vitáról részletes előterjesztést készíteni az uralkodó számára, s ezen az úton megpróbálni érvényesíteni saját álláspontját. 1865. április 17-i keltezéssel készült előterjesztése, mely a Pálffy memorandumában foglalt ellenvetések határozott visszautasítását, illetve a kancellária által támogatott szövegváltozatok jóváhagyását kérte, valamint azt, hogy Ferenc József utasítsa a helytartót a február 26-i kancelláriai utasítás haladéktalan végrehajtására.⁴⁰ Az uralkodó véleményadásra szólította fel az Államtanácsot, amely május 5-én tárgyalta a konfliktusról. A nemzetiségére nézve horvát Metel Ožegović (1848 előtti helytartótanácsos, báni tanácsai referens, a horvát nemzeti mozgalom híve) referálta az ügyet, aki elkötelezett támogatója volt a magyarországi nem

³⁸ Az 1863–1864. évi erdélyi országgyűlés bizottságjának törvényjavaslata. In: Jakabffy Elemér: Kérelmek, határozatok, tervek, javaslatok és törvényes intézkedések az erdélyi nemzetiségi kérdések megoldására másfél évszázad alatt. [II. közl.] *Magyar Kisebbség* 19 (1940) 3–4. sz. 97–100.

³⁹ Zichy gróf előterjesztése az uralkodó számára. Bécs, 1865. március 6., Az uralkodó döntése. Bécs, 1865. április 5. MNL OL D 186. Magyar udvari kancellária. Elnöki titkos iratok 1865:5.; A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve. 1865. március 15. *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. V. Abteilung. Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff.* Bd. 9. Bearb. Stefan Malfèr. Wien, 1997. 213–223. A politikai folyamatokról lásd Stefan Malfèr: Einleitung. In: uo. XXIII–XXX.

⁴⁰ Zichy előterjesztése az uralkodó számára. Bécs, 1865. április 17. Rajta az uralkodói döntéssel. ÖStA HHStA Kab. Kanzlei. Vorträge KZ 1786/1865. (Fogalmazványát lásd MNL OL D 185 1865:265.)

magyar nemzeti csoportok nyelvhasználati igényeinek, sőt az autonóm közigazgatási kerületek létrehozása programjának is, aminek korábban már jó néhány alkalommal hangot adott. Nem meglepő módon Zichy kancellár álláspontja mellé állt. Az ő kifogásain túlmenően azt is helytelenítette, hogy Pálffy a törvényhatósági jogú városok (királyi városok, rendezett tanáccsal rendelkező városok) esetében különbséget tett ezen városok szigorúan belső, gazdasági, egyházi és iskolai ügyei (melyekre nézve a helytartótanácsi javaslat, láttuk, általuk választott nyelv használatát engedélyezte volna) és törvényhatósági jogkörük között (mely utóbbiakban a magyar nyelv kötelező használatát irányozta elő). Véleményéhez csatlakozott a két korreferens, Karl Geringer báró, aki 1849 őszétől 1852-ig először a polgári ügyek császári biztosaként, majd ideiglenes helytartóként igazgatta Magyarországot, illetve Andreánszky Sándor, az előző évtizedben császári biztos, majd nagyváradi kerületi főispán. A referátum nyomán az Államtanács egyhangú szavazással Zichy előterjesztésének elfogadását indítványozta.⁴¹

Az uralkodói döntés előtt azonban az ügy a minisztertanács elé került, amely Rainer főherceg elnökletével, 1865. május 16-án tárgyalta a kérdést. Thaddäus Peithner von Lichtenfels báró, az Államtanács elnöke referált, természetesen Zichy kancellárt támogatva, s az általa vezetett testület nevében javasolta, hogy az uralkodói döntés szövegére vonatkozó kancellári javaslat szövegét tovább szigorítsák, amennyiben a „megengedem” formula helyett felszólító módban rendelje el a helytartó számára a községekhez intézett hirdetmény azonnali kibocsátását. (Saját véleményként azonban hozzátette, hogy szerinte a külön felszólító módra nincs szükség, mivel a kancellárral szemben a magyarországi helytartó sem rendelkezik kiterjedtebb jogkörrel, mint a többi tartomány helytartója, azaz Zichy egyszerűen saját hatáskörében utasíthatja Pálffyt.) Nádasdy Ferenc gróf erdélyi kancellár azonnal csatlakozott az előterjesztéshez, Esterházy Móric gróf tárca nélküli miniszter ezzel szemben kívánatosnak minősítette, hogy a Pálffy helytartó számára az uralkodó által a rendeleti kormányzás bevezetésekor, 1861. november 5-én biztosított rendkívüli jogkör továbbra is fennmaradjon, legalább az új országgyűlés időtartamára. Ezzel természetesen Zichy ellenében Pálffy önálló véleményalkotásra és fellépésre való jogát védelmezte. Zichy azzal érvelt az azonnali végrehajtásra való utasítás mellett, hogy a tervezett szabályozás csak olyan elemeket tartalmaz, melyek az 1860. október 20-i uralkodói döntésben is benne foglaltatnak, amihez Nádasdy hozzátette: s amelyeket az 1861. évi országgyűlés nemzetiségi bizottmánya maga is megfogalmazott,⁴² tehát biztosra vehető, hogy a következő magyar országgyűlés is helyeselni fogja azokat. Miután Schmerling államminiszter és Ignaz Plener pénzügyminiszter is csatlakozott a kancellár támogatóihoz, a szavazattöbbséggel elfogadott határozati javaslat az utasító nyelvi formulát fogadta el.⁴³

⁴¹ Ožegović összefoglalása, illetve állásfoglalása az ügyről, az Államtanács ülésének jegyzőkönyve, 1865. máj. 5. ÖStA HHStA Kabinettsarchiv. Jüngere Staatsrat. Gremial. 265/1865.

⁴² A hivatali nyelvhasználatra vonatkozó, 1860-as évekbeli szabályozástervezetek összehasonlítását lásd Csernus-Lukács Szilveszter: *New aspects of the language policy in the Kingdom of Hungary, 1860-1868.* [Kézirat, előkészületben.]

⁴³ A minisztertanács ülésének jegyzőkönyve. 1865. május 16. *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848-1867.* V/9., 355-357.

Ezekben a hónapokban azonban a politikai klíma végérvényesen megváltozott: 1865. április 7-én sor került a Deák és Augustus közötti utolsó megbeszélésre, s az eredményt magyar és német nyelven írásba foglalták. 1865. április 11-én, a *Pesti Napló* hasábjain jelent Deák úgynevezett húsvéti cikke, amely a magyarországi közvélemény számára jelezte a készülődőben lévő politikai fordulatot.⁴⁴ Nem meglepő, hogy az uralkodó egyszerűen függőben hagyta a decemberben általa elrendelt szabályozástervezet kérdését, nem döntött Zichy előterjesztéséről. Ennek következtében Pálffy álláspontja érvényesült, s a helytartó csak egy belső hivatali utasítást adott ki a hivatalnokoknak a korábbi rendelkezések szigorú végrehajtásáról, de a községek értesítésére semmiféle formában nem került sor.

Az 1865-ben kidolgozott nyelvhasználati törvényjavaslat két évvel korábban készült társához hasonlóan bekerült a helytartótanácsi akták papírtömegébe, s a feledés homályába merült. Zichy 1865. április 17-i előterjesztését azután Ferenc József elintézés nélkül visszaküldte Zichy június végén kinevezett utódjának, Mailáth György kancellárnak, július 3-án.⁴⁵ Ezzel végleg pont került az ügy végére.

Nem tudjuk, a liberális ellenzékiek által dominált 1865–1868. évi országgyűlés tagjai bármiféle információval rendelkeztek-e a megelőző években kidolgozott két konzervatív nyelvhasználati törvényjavaslatról (feltehetőleg nem), de a történészek az 1868. évi nemzetiségi törvény forrásvidékének feltárásakor nem feledkezhetnek meg azokról, hiszen a közvélemény nem elhanyagolható, bár kisebbségi nézeteit ismerhetjük meg általuk.

Függelék

I. Ferenc József kabineti irata Vay Miklós báró magyar kancellárhoz.

Bécs, 1860. október 20.⁴⁶

Kedves Vay báró! A mai nap kelt elhatározásaim folytán a magyar nyelvet minden közigazgatási hatóságoknál és törvényszékeknél Magyarországon mint hivatalos és ügykezelési nyelvet mind a belső szolgálatban, mind a kölcsönös érintkezésben ismét helyreállítván, rendelem egyszersmind, hogy a városi és falusi községek községi, egyházi és tanodai ügyekben a hivatali nyelv használatát szabadon választhassák; hogy továbbá mindenkinek szabadságában álljon a megyei, városi és községi gyülekezetekben az országban divatozó bármely nyelvet használhatni és bármelyiken beadványokat és kérvényeket a hatóságokhoz intézhetni, amelyekre a végzés ugyanazon nyelven adandó ki; hogy végre a bírósági és közigazgatási tisztviselők mindennemű rendeleteket és parancsokat, melyek közvetlenül a községekhez utasítvák, azon nyelven szerkesszenek, amely ezen község ügyeinek hivatali nyelve leend.

⁴⁴ Hanák: Deák húsvéti cikkének előzményei, 587.

⁴⁵ *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848-1867. V/9.*, 357. 18. j.

⁴⁶ Bernatzik: *Die österreichischen Vergassungsgesetze*, 201–203. A szöveg magyar nyelvű fordításához felhasználtam az egykorú hirdetményét, illetve Kónyi Manó szövegváltozatát. Lásd a 3. és 4. jegyzetet.

A pesti egyetem oktatási nyelvére nézve elvileg kijelentem, hogy az 1848. év előtti tényleges állapot kiindulási pontul szolgáljon. Miután azonban a magasb tudományos oktatásnak általános érdekei mélyebben beható megfontolást és méltányolást igényelnek, a magyarországi bíbornok-prímásnak és az illető tanári testületnek meghallgatása után a magyar királyi helytartótanács ezen tárgynak végleges elintézésére nézve Nékem alapos javallatot tenni, azalatt is pedig intézkedni fog, hogy a pesti egyetemenéli előadások az Általam megállapított elvnek lehető alkalmazásával minél előbb megnyitassanak. A középtanodák-náli közoktatási nyelvre nézve királyi helytartótanácsom az illető egyháznagyokat és közigazgatási hatóságokat, valamint szintén ezen oktatási intézetek tanítói testületét is megfogja hallgatni azon kérdésről, vajon és minemű módosítások mutatkoznak az azoknál divatozó közoktatási nyelvre nézve szükségeseznek vagy kívánatosoknak, és ennek utána javallatait magyar királyi kancelláriám útján Nékem haladéktalanul fölterjesztendi.

Végre kijelentem, miszerint szilárd elhatározásom következtében, valamint ezen, úgy mindazon tereken, hol különféle nyelvek és nemzetiségek érdekei érintkeznek, bárminemű erőszakot vagy nyomást éppen úgy, mint minden nemzetiségi és nyelvbéli ellentétek illetéktelen előidézését, előmozdítását és elkeserítését egész eréllyel akadályozni fogom.

II/1. Ferenc József határozata Arad megyei román értelmiségiek beadványáról. Laxenburg, 1862. július 27.⁴⁷

... a községek községi nyelvüül elvileg azon nyelv leszen tekintendő, mellyel az illető község lakosainak általában nagy többsége él; mely körülménynek meghatározásánál a meglévő statisztikai táblázatok használandók. Vegyes ajkú lakossággal bíró községekben ezzel kapcsolatban esetleg előforduló panaszok alkalmával az illető járási szolgabíró köteles az érdekelt felek között megnyugtató egyezséget eszközölni; amennyiben ez nem sikerülne, vagy amennyiben a községi lakosok ez ügybeni óhajtása iránt kétely forogna fenn, az ügy elintézés végett az illető megyei kormányzó elé terjesztendő; ennek teendőihez tartozandván meghatározni, vajon azon esetben, ha neki sem sikerülne a használandó községi nyelv tekintetében a megnyugtató egyezményt létrehozni, a használandó községi nyelv iránt a községben közvetlen hatósági felügyelet alatt szavazást rendel-e el. A jegyzőkönyvbe foglalandó szavazat eredménye alapján a megyei kormányzó jogosult a szavazati eredmény alapján határozni; a határozattal elégedetleneknek feljebb folyamodási joguk fennmarad.

⁴⁷ Forgách előterjesztése az uralkodóhoz. Bécs, 1862. április 29. Rajta az uralkodó döntése. Laxenburg, 1862. július 27. MNL OL D 185 1862: 570. A szöveg magyar nyelvű fordításához felhasználtam Forgách Antal leiratát Pálffyhoz (Bécs, 1862. szeptember 13. Melléklet. MNL OL D 191 16 521.III.1862.).

II/2. Ferenc József kabineti irata Forgách Antal gróf magyar kancellárhoz. Laxenburg, 1862. július 27.⁴⁸

Kedves Forgách gróf!

Azon komoly szándéktól vezérelve, hogy valamennyi népem egyenjogúságának alapelve a Magyarországon lakó nemzetiségekre vonatkozóan is megvalósuljon, megbízom magyar udvari kancelláriámat, hogy Magyarország helytartójának előzetes meghallgatása után dolgozzon ki és terjesszen Elém egy törvényjavaslatot, mely Magyarországon nem magyar ajkú lakosainak jogait nyelvüket és nemzeti fejlődésüket illetően meghatározza és világosan rögzítse.

Fenntartom magamnak, hogy a törvényjavaslatot a következő országgyűléssel közlendő királyi propositiók sorába felvegyem.

III. Ferenc József határozata. Bécs, 1863. február 17.⁴⁹

Miközben a román községek hivatali nyelvét illetően 1862. július 27-i kéziratomban kiadott rendelkezéseknek Magyarországon szlovák ajkú lakosok által lakott megyéire való alkalmazását engedélyezem, más tekintetben tudomásul veszem ezen előterjesztés tartalmát, ahogy a szlovák nyelv tannyelvként való használatára vonatkozó intézkedéseket is, de magyar udvari kancellárom az 1862. július 27-i kéziratomban értelmében elém terjesztendő, Magyarország nem magyar ajkú lakosainak jogait meghatározó törvényjavaslat kidolgozásakor újra mérlegelje és vegye megfelelő figyelembe a szlovákok most visszazárt folyamodványában kinyilvánított óhajait.

IV. Ferenc József határozata. Schönbrunn, 1864. december 2.⁵⁰

Az előterjesztésnek megfelelően Magyarországon öszves községeihez egy az illető község hivatali nyelvén szerkesztendő hirdetmény bocsátassék, mely tartalmazza Magyarország különböző nemzetiségei számára az 1860. évi október 20-i, az 1862. évi július 27-i és az

⁴⁸ MNL OL D 189 Abszolutizmus kori levéltár. M. kir. udvari kancellária. Általános iratok 1862:12 615. Közli: Malfèr: Empfangen, nicht verstanden, 172. Saját fordításomban közlöm.

⁴⁹ MNL OL D 191 7976.III.1864. A szöveg magyar nyelvű fordításához felhasználtam a helytartótanács által a községekhez intézendő hirdetményben található magyar nyelvű szövegváltozatot (MNL OL D 191 7976. III.1864.), illetve a következő iratot: Károlyi László leirata Pálffyhoz. Bécs, 1863. március 19. MNL OL D 215 Abszolutizmus kori levéltár. M. kir. helytartótanács. Tanácsi iratok. II. Közigazgatási kútfő 24 326-II-9-1863.

⁵⁰ Abschrift einer a. h. Entschließung vom 2. Dezember 1864. Z 21 340. MNL OL D 185 1865:265. A szöveg magyar nyelvű fordításához felhasználtam a helytartótanács iratai között található magyar nyelvű tartalmi összefoglalót (MNL OL D 191 7976.III.1864.).

1863. évi február 17-i kézirataim erejénél fogva nyelvük használata tekintetében engedélyezett jogokat szószerinti fordításban.

A megyei kormányzók az ezen kéziratokban foglalt szabályok pontos keresztülvitele fölött gondosan őrködni, az azokat megsértő tisztviselőket szigorú feleletre vonni és körútjaik alkalmával maguknak azok szoros megtartásáról személyes meggyőződést szerezni kötelesek.

A megyei kormányzók különösen az 1860. évi október 20-án kelt kéziratom határozványának szigorú érvényesítésére utasítandók, mely szerint a bírósági és közigazgatási tisztviselők a közvetlenül a községekhez intézett mindennemű rendeleteket és parancsokat azon nyelven szerkeszteni kötelesek, mely ezen községeknek községi hivatali nyelve. Egyúttal a megyei kormányzók arra is figyelmeztetendők, hogy ezen kézirat értelmében az özsves hatóságok külső érintkezésére nézve nemcsak mindenkinek szabadságában áll nem magyar nyelvű beadványokat és kérvényeket benyújtani, hanem a felekkel történő minden szóbeli vagy írásbeli tárgyalásoknak, a vádlottak, a tanúk és más érdekeltek kihallgatásának is nemzeti nyelvükön kell történni, s a beadványokra és kérvényekre született mindennemű végzéseket is egész tartalmuk szerint a beadvány nyelvén kell kiadni.

Ezen határozatok értelmében kell tehát feltétlenül a megyei törvényszékeknek is eljárniok, s hasonlóképpen gondoskodniok arról, hogy a községek abbéli joga, mely szerint a hatóságokkal való érintkezésben minden kivétel nélkül saját nyelvöket használhatják, semmi részben ne korlátoltassék.

Engedélyezem, hogy magyar királyi udvari kancelláriám több, túlnyomóan román, szerb és szláv lakosságú megyére és szabad királyi városra nézve tett abbéli intézkedése, mely szerint azok közügyek tárgyalásánál anyanyelvöket használhassák, épségben tartassék, és különös tekintetre méltó indokokból más megyéknek és városoknak is hasonló kedvezmény engedélyeztessék.

Ezekkel az Arad megyei románok panasza is orvoslást nyernek.

Egyébiránt várom az újonnan szervezendő bíróságok nyelvhasználatát minden vonatkozásban szabályozó ideiglenes utasítás tervezetének a lehető leggyorsabb előterjesztését, melynek kidolgozásánál, ahogy az 1862. július 27-i és 1863. február 17-i kéziratomban elrendelt, a nemzetiségi viszonyok szabályozását illetően az országgyűlésre előkészítendő törvényjavaslat megfogalmazásában is, megfelelő módon tekintetbe kell venni az e tárgyra vonatkozóan előterjesztett valamennyi panaszt és kérelmet.